

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЯЦЕНКО Володимир Сергійович

УДК 373. 55: 911. 2

**ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ УЧНІВ З ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ОСНОВНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (географія)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Топузов Олег Михайлович,
Інститут педагогіки АПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
географічної освіти;

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Обозний Василь Васильович,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, професор кафедри географії
України та туризму;

кандидат педагогічних наук, професор
Чернов Борис Олексійович,
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Г. Сковороди,
завідувач кафедри географії, екології та
методики навчання природничих дисциплін

Захист відбудеться “14” березня 2008 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.11 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “12” лютого 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.А. Цуруль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний розвиток Української держави, вибір курсу на демократизацію суспільства та входження до європейського освітнього простору передбачає впровадження європейських норм і стандартів у шкільній географічній освіті, поширення науково-дослідницьких здобутків. Важливість якісної освіти для розвитку суспільства зумовлює здійснення пошуків нових підходів до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів основної загальноосвітньої школи. В означених умовах особливої цінності набувають положення Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті про сутність процесу контролю й оцінювання та зв'язки між ними.

У контексті дослідження значний інтерес викликають праці з психолого-педагогічної діагностики, в яких розглядаються питання контролю і його функцій у навчальному процесі (Б.Г. Ананьев, І.І. Акімова, В.П. Безпалько, Н.М. Бібік, К.М. Гуревич, В.І. Максимів, Н.Ф. Тализіна та інші).

Для дослідження проблеми суттєве значення мають праці з філософії освіти (І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, Л.С. Лутай); з порівняльної педагогіки (О.А. Алексєєв, М.В. Зубко, С.В. Корсак, Н.Г. Ничкало, Л.П. Пуховська та інших).

Проблемі контролю та оцінювання знань і вмінь учнів основної загальноосвітньої школи приділяється значна увага як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. У контексті цієї проблеми науковці розглядають поняття "контроль", "перевірка", "оцінювання", "оцінка", "самооцінка", "методи", "досягнення", "дослідження". При цьому найбільш ґрунтовно аналізуються такі теоретичні аспекти: оволодіння основами знань про психологію педагогічної оцінки (Б.Г. Ананьев), психологічні умови поліпшення якості уроку (Г.С. Костюк), розв'язування навчальних завдань проблемного характеру (Г.А. Бал, В.О. Моляко), підвищення самооцінки школярів (Л.І. Липкіна), педагогічна майстерність у навчально-виховному процесі (В.О. Сухомлинський, С.Х. Чавдаров), загальні питання дидактики (М.Д. Ярмаченко), розробка 12-бальної системи оцінювання (М.П. Гузик), загальні питання оцінювання (К.Г. Делікатний), вимоги до знань і вмінь школярів (О.О. Кузнєцов), якість знань учнів (І.Я. Лернер), перевірка знань (Є.І. Перовський); перевірка знань школярів з географії (Ю.Ю. Батій, В.А. Коринська), загальні питання методики викладання географії (А.Е. Бібік, Л.І. Зеленська, В.П. Корнєєв, О.М. Топузов, Б.О. Чернов), методи перевірки, критерії оцінювання успішності з географії (М.П. Откаленко).

Форми і методи оцінювання усних відповідей, письмових робіт,

практичний контроль і самоконтроль умінь учнів вимагають глибокого наукового аналізу і зумовлюють потребу в удосконаленні спеціальної методики оцінювання знань з фізичної географії основної загальноосвітньої школи.

У процесі вивчення психолого-педагогічної і методичної літератури та аналізу практичного стану викладання географії виявлено суперечності між сучасними вимогами до навчальних досягнень учнів з географії, значущістю оцінювання знань та умінь школярів з фізичної географії і практичним використанням методів контролю й самоконтролю. Проблема оцінювання знань та умінь учнів у методиці навчання географії ще недостатньо вивчена і на сучасному етапі має важливе значення для підвищення якості шкільної географічної освіти.

Водночас у згаданих дослідженнях, що вивчають різноаспектну діяльність вітчизняної школи, проблема оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії не була предметом спеціального дослідження. Актуальність цієї проблеми, недостатня її розробленість у вітчизняній педагогіці та нагальна потреба запровадження системи моніторингу освіти в Україні зумовили вибір теми дослідження: *“Оцінювання знань та умінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України з теми *“Науково-методичні засади відбору і реалізації змісту географічної освіти в середній загальноосвітній школі”* (Державний реєстр 0102U000335). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту педагогіки АПН України (протокол №7 від 29.06.2000 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №6 від 26.10.2000 р.).

Об'єктом дослідження є процес оцінювання і контролю знань з фізичної географії учнів основної загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – методика оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії.

Мета дослідження полягає в розробці й теоретичному обґрунтуванні методики оцінювання навчальних досягнень учнів загальноосвітньої школи з фізичної географії в умовах переходу на 12-річний термін навчання.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що ефективність процесу оцінювання і контролю навчальних досягнень учнів з фізичної географії буде забезпечена за таких умов:

- запровадження оцінювання, яке б адекватно відображало різні складові навчально-виховного процесу;
- врахування важливості різнобічного оцінювання як способу співвіднесення цілей і реальних результатів;
- розробки методики оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії, і доведення її ефективності результатами педагогічного експерименту.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження визначено такі **завдання**:

- 1) здійснити аналіз наукової і навчально-методичної літератури з проблеми оцінювання та контролю навчальних досягнень учнів з фізичної географії в основній загальноосвітній школі;
- 2) визначити місце й сутнісні характеристики основних засобів контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, розкрити їхній зв'язок із цілями навчання, педагогічними умовами ефективного застосування при вивченні фізичної географії;
- 3) розробити й експериментально перевірити організаційно-методичну модель оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії;
- 4) розробити методичні рекомендації щодо використання сучасних засобів контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять праці, що розкривають: основні положення теорії особистості та суб'єктивного підходу (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, А.М. Бойко, Л.С. Виготський, В.А. Крутецький, О.М. Леонтєв, А.В. Петровський, К.А. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.); дидактичні принципи наступності, свідомої активності і самостійності (А.М. Алексюк, Г.Г. Костюк, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн, О.Я. Савченко, А.В. Хуторський та ін.); теоретичні напрацювання у вітчизняній педагогіці щодо контролю, перевірки та оцінювання навчальних досягнень учнів (Х.Д. Алчевська, С.І. Миропольський, П.Ф. Каптерев, Є.І. Перевський, М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, М.Д. Ярмаченко та ін.); психологічні основи професійної діяльності (Н.В. Кузьміна, О.І. Мамешина, В.Я. Сластьонін та ін.) та психолого-педагогічні основи професійної підготовки вчителів (О.А. Абдуліна, О.А. Дубасенюк, І.А. Зязюн, В.О. Моляко та ін.).

Нормативно-правові державні документи, постанови, накази про освіту: Закони України “Про освіту” і “Про загальну середню освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція громадянського виховання дітей і молоді в Україні, Концепція розвитку 12-річної середньої загальноосвітньої школи України; Державна програма

“Освіта (Україна ХХІ століття)”, Постанова Кабінету Міністрів України “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання”, державні стандарти базової і повної середньої освіти.

Для розв’язання поставлених завдань і перевірки гіпотези були використані такі **методи дослідження**:

- метод порівняльно-історичного аналізу, який дав змогу виявити причинно-наслідкову та історичну зумовленість виникнення засобів контролю й оцінювання знань і сучасні тенденції їх розвитку;

- інтерпретаторсько-аналітичний метод, за допомогою якого здійснено констатувальний аналіз джерел дослідження з використанням прийомів інтерпретації, порівняння та узагальнення;

- логіко-системний аналіз, класифікація та систематизація теоретичних даних і прикладних підходів вітчизняних дослідників до застосування засобів контролю і оцінювання;

- емпіричні (спостереження за педагогічним процесом, бесіди з учнями та вчителями, вивчення шкільної документації, анкетування вчителів та учнів), які сприяли обґрунтуванню необхідності розробки і впровадження в навчальний процес з географії сучасних засобів контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів;

- педагогічний експеримент дав можливість виявити практичний стан оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи та перевірити ефективність розробленої методики.

Організація дослідження. Дослідження проводилося у три етапи протягом 2000-2006 рр.

На першому (теоретико-аналітичному) етапі (2000-2002 рр.) основну увагу було зосереджено на вивченні й аналізі наукової і навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; зібрано і систематизовано матеріал щодо оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи; розроблено методику оцінювання навчальних досягнень школярів з фізичної географії; проведено констатувальний експеримент та визначено загальноосвітні навчальні заклади для реалізації поставлених завдань дослідження.

На другому (аналітико-пошуковому) етапі (2002-2004 рр.) зібрано і систематизовано матеріал з метою наукового обґрунтування теми дослідження, розпочато формувальний експеримент, у процесі якого проведено психодіагностику мотивів навчання, перевірено доцільність застосування експериментальної методики оцінювання навчальних досягнень учнів з географії.

На третьому (формульовано-узагальнюючому) етапі (2004-2006 рр.) завершено формульовальний експеримент, систематизовано й узагальнено здобуті результати експерименту, проведено їх математичну обробку; здійснено апробацію методів і форм контролю і самоконтролю й упроваджено їх у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів; сформульовано висновки, оприлюднені основні положення і висновки відповідно до гіпотези дослідження.

Експериментальна база дослідження. Пошуково-експериментальна робота виконувалась на базі загальноосвітніх навчальних закладів: гімназії №39 м. Києва; Бесідського НВО “ЗОШ I-III ст.-д / с” Ставищенського р-ну Київської обл.; Мусійської ЗОШ I-III ст. Іванківського р-ну Київської обл.; Застугнянської ЗОШ I-III ст. Васильківського р-ну Київської обл.; Радомишльської ЗОШ I-III ст. №4 Житомирської обл.; Колочавської ЗОШ I-III ст. №1 Міжгірського р-ну Закарпатської обл. Усього дослідженням було охоплено 1335 учнів 6-8 класів основної школи, у тому числі – 657 учнів експериментальних та 678 учнів контрольних класів.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів. Уперше комплексно проаналізовано засоби контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії. Розроблено організаційно-методичну систему та відповідну їй функціональну модель оцінювання знань учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи. Удосконалено діагностичний інструментарій контролю та оцінювання, зокрема, запропоновано варіанти тестових завдань, географічних задач, запитання з наукових основ географії для учнів загальноосвітніх класів. Конкретизовано критерії і рівні організації самостійної роботи учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Подальшого розвитку набули положення щодо індивідуального підходу до визначення обсягу та якості виконання і контролю домашніх завдань, культури міжособистісних стосунків суб’єктів педагогічного процесу в контексті оцінювання навчальних досягнень учнів.

Практичне значення одержаних результатів полягає: у розробці методики оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи; обґрунтуванні рекомендацій щодо підготовки учнів до самооцінювання результатів навчальної діяльності в процесі вивчення фізичної географії; розробці моделі оцінювання знань і вмінь учнів при вивченні фізичної географії. Основні положення, результати і висновки дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, у підготовці студентів до професійної діяльності, на курсах підвищення кваліфікації вчителів та методистів географії.

Результати дослідження **впроваджуються** в гімназії №39 м. Києва (довідка №38 від 19.12.2005 р.); Бесідському НВО “ЗОШ I-III ст.-д / с” Ставищанського р-ну, Мусійській ЗОШ I-III ст. Іванківського р-ну та Застугнянській ЗОШ I-III ст. Васильківського р-ну Київської обл. (довідка №12-01-16-2965 від 20.12.2005 р.); Радомишльській ЗОШ I-III ст. №4 Житомирської обл. (довідка №4 від 11.01.2006 р.); Колочавській ЗОШ I-III ст. №1 Міжгірського р-ну Закарпатської обл. (довідка №62 від 04.01.2006 р.).

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечена методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу методів, адекватних поставленим меті й завданням; кількісним та якісним аналізом експериментальних даних; репрезентативністю вибірки й обробкою результатів дослідження з використанням методів математичної статистики.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом оприлюднення їх на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху: науково-методичний аспект” (м. Боярка Київської обл., 2003), “Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи” (м. Київ, 2004), “Перспективні педагогічні технології в системі неперервної освіти” (м. Київ, 2004), “Інноваційні аспекти науково-методичної роботи для розвитку життєвої компетентності учасників навчально-виховного процесу” (сmt. Димер Київської обл., 2005); ІХ з’їзді Українського географічного товариства “Україна: географічні проблеми сталого розвитку” (м. Чернівці, 2004); Всеукраїнських семінарах: “Шляхи підвищення ефективності шкільної географічної освіти” завідуючих кабінетами географії Інститутів післядипломної освіти (м. Київ, 2003), “Система оцінювання навчальних досягнень учнів з географії у 12-річній загальноосвітній школі” (м. Київ, 2004), “Новітні технології в управлінській діяльності щодо забезпечення якості освіти” (сmt. Іршава Закарпатської обл., 2005), “Європейські критерії оцінювання якості освіти. Моніторинг якості освіти на регіональному рівні. Система оцінювання якості діяльності школи” (м. Київ, 2007); нараді Інституту дистанційного навчання Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Організація проведення модульного тестування серед слухачів навчально-підготовчого відділення” (м. Київ, 2002); у звітній науково-практичній конференції “Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2003); звітних наукових конференціях Інституту педагогіки АПН України (м. Київ, 2003-2006).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у 15 одноосібних публікаціях, з них: 5 статей у фахових наукових виданнях з педагогічних наук, затверджених ВАК України, 8 матеріалів конференцій, 2 електронних ресурсів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (264 найменування), 4 додатків на 26 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 217 сторінок, з них 156 сторінки основного тексту. Робота містить 18 таблиць та 10 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, проаналізовано загальний стан розробки проблеми в психолого-педагогічній теорії та практиці, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу і основні завдання, викладено методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведені відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **“Теорія та сучасний стан контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії”** здійснено аналіз філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження. Встановлено, що контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів належить до тих педагогічних проблем, у вирішенні яких необхідно спиратись на теоретичну спадщину українських і зарубіжних учених, педагогів, методистів, вчителів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що у вітчизняній педагогіці спектр поглядів на функції контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів та їхню роль, місце в навчальному процесі є досить широким і суперечливим.

У творчому доробку вітчизняних педагогів (К.Д. Ушинський, М.І. Пирогов, П.Ф. Каптерев, С.І. Миропольський, В.Я. Стоюнін, Х.Д. Алчевська та інші) знаходимо чіткі вказівки щодо навчання вчителів, здійсненню контролю за процесом отримання знань і умінь з конкретних предметів, за формуванням критичного мислення, уміння оцінювати досвід своїх колег та власний досвід. Особливого значення вітчизняні педагоги надавали питанням критеріїв оцінювання здобутих знань та рівня розумового розвитку учнів, безпосередньої організації поточного і підсумкового контролю, підготовки майбутніх викладачів географії до використання найбільш дієвих форм й методів контролю та оцінювання.

В сучасних умовах навчання фізичної географії, яке характеризується

різноманітністю змісту, форм, вимог, технологій, закономірно ставить питання контролю і оцінювання, яке б адекватно відображало різні складові освітньо-виховного процесу.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях вчені (Б.Г. Ананьєв, Г.А. Балл, Г.С. Костюк, А.І. Липкіна та інші) розглядають педагогічну оцінку як засіб виховання. Інші вчені (М.П. Гузик, В.О. Огнев'юк, С.Х. Чавдаров, М.Д. Ярмаченко, В.Ф. Шаталов та інші) акцентують увагу на критеріях оцінювання, діагностики засвоєння знань учнями. У працях з методики навчання географії (А.Е. Бібік, В.Г. Ерделі, Л.І. Зеленська, В.А. Коринська, В.П. Корнеєв, Л.І. Круглик, М.О. Откаленко, Л.М. Панчешнікова, Є.І. Перовский, О.О. Половинкін, А.Й. Сиротенко, Б.О. Чернов та інші) особлива увага звертається на контроль та оцінювання як дидактичний засіб керування навчанням і успішністю учнів.

Використання сучасних засобів контролю й оцінювання навчальної роботи учнів при вивченні шкільного курсу фізичної географії розкриває можливості для здійснення заходів щодо оновлення навчально-виховного процесу не лише за рахунок навчально-організаційних заходів, але й безпосередньо за змістом навчання (шляхом впровадження інноваційних навчальних технологій, ефективних форм і методів організації самостійної роботи підвищення якості навчання тощо).

Створення належних умов для переходу від системи масового навчання учнів до індивідуально-групового передбачає спрямованість засобів оцінювання не лише на пізнання, але й розвиток особистісно-індивідуальних якостей учнів. За таких умов репродуктивне навчання замінюється на емоційно-послідовне, більш придатне для розкриття учнем своїх навчальних можливостей та своєчасної їх самооцінки. Розвиваються активні форми навчального процесу, змінюються традиційні методи особистої участі вчителя у виконанні різнопланових функцій діагностування навчального процесу. При цьому змінюються принципи оцінки якості продукту учнівської діяльності в обсязі більш повного врахування можливостей учнів з конкретних галузей знань та напрямів їх майбутньої суспільно-практичної реалізації. При цьому перехід середньої загальноосвітньої школи на 12-бальну систему обумовлює застосування деталізованих критеріїв оцінки знань учнів.

Впровадження контролюючих методів підвищує ефективність, оперативність і уніфікованість процедури оцінювання. Критерієм відбору може бути як кількісно-рейтингова оцінка за весь період навчання, так і оцінка навчальної роботи учнів за її окремими видами та результатами захисту творчих робіт.

Сучасна методологія організації навчально-виховного процесу відкриває значні можливості щодо індивідуалізації навчання з метою врахування особистісних якостей і можливостей учнів, пошуку ефективних напрямів навчання тощо. У дослідженні оцінювання навчальних досягнень учнів розглядається в трьох аспектах: виявлення набутих учнями знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності тощо; оцінювання як процес встановлення рівня навчальних досягнень учнів в оволодінні змістом предмета порівняно з вимогами чинних навчальних програм; оцінка як результат засвоєння змісту державного стандарту з географії.

Як показало дослідження, психолого-педагогічні складові оцінювання виявляються через оцінку (результат), самооцінку учня (його ставлення до своїх здібностей і можливостей), впливають на рівень прагнень учня до якісних результатів у навчанні, а самоконтроль (перевірка суб'єктом власних дій шляхом аналізу) виробляє правильне ставлення до допущених помилок, прагнення їх усунути.

З метою ефективного визначення рівня навчальних досягнень учнів здійснено аналіз критеріїв оцінювання (які виділялись у навчальних шкільних програмах з географії), який засвідчив, що домінуючою характеристикою визначена якість результатів засвоєного навчального матеріалу учнями. Однією з основних вимог до оцінювання (при врахуванні вікових та індивідуальних психологічних особливостей учнів) навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії було оволодіння ними прийомами розумової діяльності (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, уміння здійснити умовивід тощо).

У другому розділі – **“Методика використання засобів оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії”** розглянуто методичні основи оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії, розроблено організаційно-методичну систему та відповідну структурно-функціональну модель, проаналізовано та узагальнено результати констатувального і формувального етапів педагогічного експерименту.

У процесі розробки методологічно цілісної, теоретично завершеної методики контролю та оцінювання знань і вмінь учнів при вивченні фізичної географії був врахований науково-теоретичний й практичний досвід контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів (Л.І. Зеленська, О.М. Топузов, Б.О. Чернов та інші).

У процесі навчально-педагогічної діяльності вчителя і учнів методика оцінювання навчальних досягнень учнів використовувалась як науково-практичний і організаційно-методичний інструментарій, оволодівши технологіями якого вчителі зможуть моделювати діагностично

орієнтований навчальний процес, а учні здійснювати самооцінку своєї пізнавально-пошукової роботи.

Враховано, що ефективність процесу контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів може бути забезпечена комплексним підходом з врахуванням закономірностей і прийомів активізації навчальної й пізнавально-пошукової роботи учнів. Відповідно методична система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, що виділяється, стає навчально-методичним і діагностично-корегуючим комплексом, доцільність внутрішньої структури якого досягається єдністю цілей, організаційних принципів, змісту, форм, методів навчання учнів та відповідної оцінки результатів навчання.

Функції складових пропонованої методики контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів реалізується: системоутворюючою складовою, відповідно до якої навчання та мотивована самооцінка навчальної діяльності учнів набуває спонукально-сміслової спрямованості; вихідними положеннями запропонованої нормативно-змістової складової, що забезпечує врахування закономірностей організації навчальної діяльності, принципів її реалізації, контролю та оцінювання; організацією навчання з використанням комплексу методів, прийомів і засобів взаємодії вчителя й учнів, що спрямовані на організацію навчальної діяльності у поєднанні з системою ефективного контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів; інтегруванням у спільну навчально-виховну діяльність вчителя і учнів системи учнівського самооцінювання.

На основі аналізу методичних основ навчання географії (М.О. Откаленко, А.Й. Сиротенко, Є.Й. Шипович) психолого-педагогічних досліджень, присвячених питанням контролю та оцінювання знань і умінь учнів (К.Г. Делікатний, І.Я. Лернер, В.О. Моляко, Є.І. Перовський) розроблено структурно-функціональну модель контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії (рис. 1).

Відповідно до запропонованої моделі оцінювання знань і умінь учнів при вивченні фізичної географії здійснювалося на основі поетапної методики: визначення змістового елемента процесу оцінювання (у залежності від мети оцінювання обирається один змістовий елемент: змістовий компонент географії, ключова компетентність тощо); вибір оптимального методу контролю обраного змістового елемента (усного, письмового, практичного або самоконтролю); реалізація процесу встановлення рівня навчальних досягнень учнів у індивідуальній або фронтальній (груповій) формах на попередньому, поточному, тематичному, підсумковому та заключному видах оцінювання.

Мета навчання учнів з фізичної географії
--

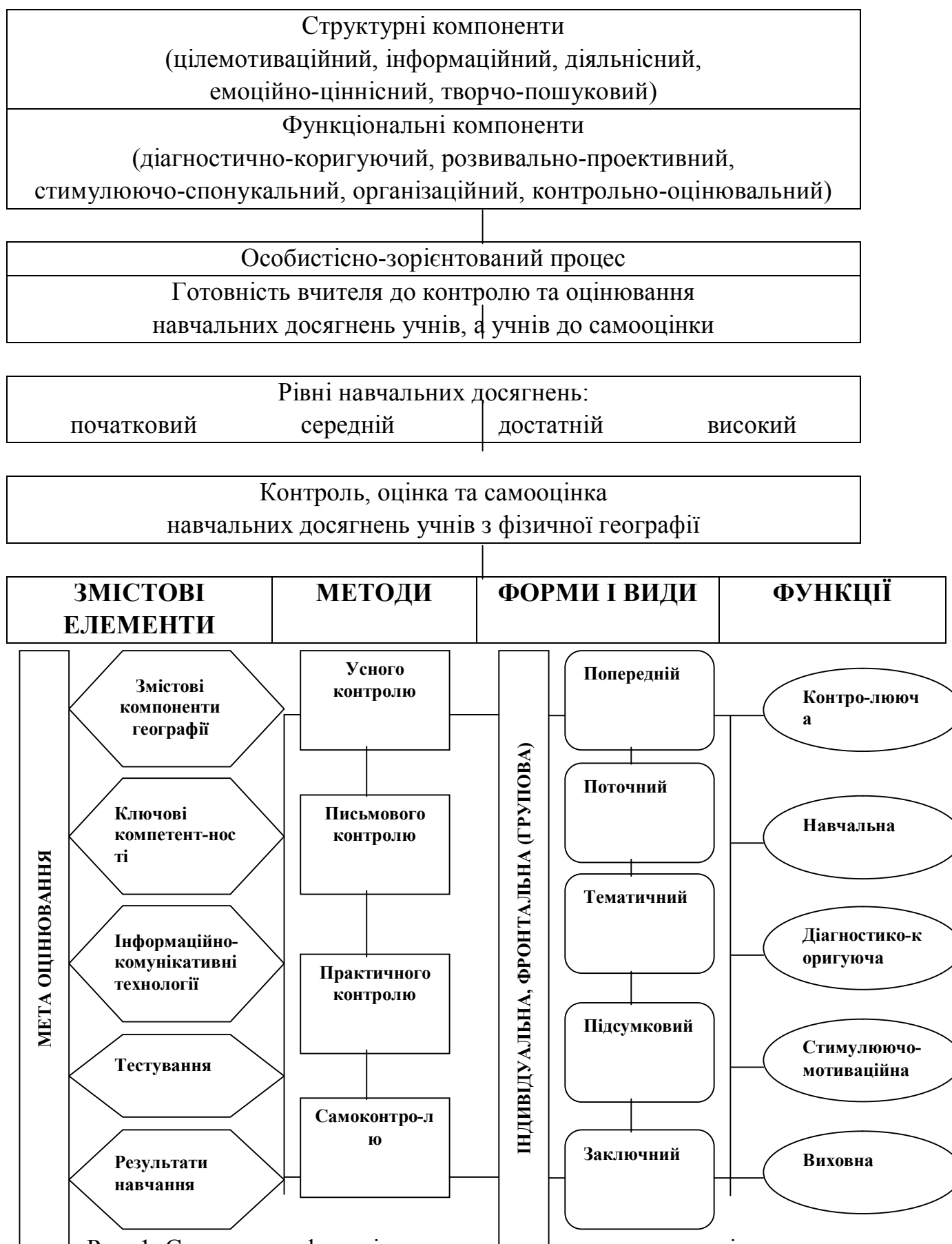

Рис. 1. Структурно-функціональна модель контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії

Реалізація моделі оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії в освітній практиці узгоджувалась із сучасними педагогічними ідеями щодо особистісно-орієнтованого підходу до навчання, розвиваючого й проблемного навчання, збереження й розвитку індивідуальної самобутності кожного учня.

Під час констатувального етапу експерименту з'ясовано сімнадцять чинників оцінювання навчальних досягнень учнів, які виділяють вчителі географії (32,4% респондентів з педагогічним стажем від 11 до 20 років). Оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії відбувається у 30,1% під час перевірки домашніх завдань, вивчення нового матеріалу – 3,8%, при закріпленні нового матеріалу – 26,8%. Загалом оцінювальною діяльністю учитель географії охоплює пересічно до 74,3% від загального часу уроку. Встановлено, що на мотиви навчання учнів фізичної географії впливає те, як викладає учитель – 30-40% респондентів та бажання стати освіченим – 50%.

Контрольні зрізи засвідчили, що відбувається значна кореляція між експериментальними і контрольними класами по рівнях навчальних досягнень учнів у напрямі збільшення відсотку учнів, які виконали завдання на високому рівні (тестування – 31,7% учнів експериментальних класів та 16,4% контрольних класів).

Констатувальний етап дослідження засвідчив необхідність застосовування комплексу методів контролю і прийомів оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії; встановлено, що проблемним питанням методики навчання залишається підготовленість вчителя до оцінювання, а учнів до самооцінки.

Під час формувального етапу експерименту простежено характер впливу психолого-педагогічних чинників на результати навчальної діяльності учнів (дослідження самооцінки, рівень прагнень учнів, сімейно-родинного виховання тощо). Основними рекомендаціями до оцінювання є вироблення правильного ставлення до помилок, навчання самоконтролю, рецензування, оцінювання своєї відповіді, оцінювання однокласниками, само- і взаємохарактеристиками.

Навчально-пізнавальна діяльність в експериментальних групах, на відміну від контрольних, характеризувалася під час тестування для початкового рівня підвищення якісних характеристик знань на 0,4%, для середнього – 6,3%, достатнього – 7,1% та високого рівня 9,6%. У підсумку в експериментальних класах усіма видами оцінювальних робіт встановлено високий і достатній рівні навчальних досягнень учнів 63%.

Результатами формувального експерименту доведено ефективність запропонованої моделі та методики контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії (табл. 1).

**Динаміка рівнів сформованості знань учнів
під час вивчення фізичної географії**

Рівні: початковий (I) середній (II) достатній (III) високий (IV) Показники рівнів сформова-ності знань і вмінь		Формувальний етап експерименту (% від загальної кількості учнів)											
		Узагальнено діагностичний зріз (на початку експерименту)				Експериментальні класи (в кінці експерименту)				Контрольні класи (в кінці експерименту)			
		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1	Тестування знань	6,4	27,6	27,8	14,0	5,7	23,1	39,4	31,7	15,1	33,9	34,5	16,4
2	Виконання геозавдань	16,0	25,6	24,5	5,3	15,0	32,5	37,0	15,5	21,2	38,7	35,5	5,1
3	Теоретичні запитання	11,1	34,4	23,8	14,9	6,6	27,5	39,2	26,7	15,2	49,2	28,4	7,2
4	Знання географічної номенклатури	16,2	14,8	22,3	8,7	13,8	25,5	34,1	26,7	14,5	44,2	30,6	10,7

Середнє критичне значення статистики критерію $T_{крит.}$ становить 7.82, а результати оцінювальних робіт в експериментальних класах виявили значення статистики критерію $T=17,41$, зокрема, з тестування знань (14,75), виконання географічних завдань (8,09), відповідь на теоретичні запитання (27,69) та знання географічної номенклатури (19,11). Отримане $T > T_{крит.}$. Це свідчить, що проведений педагогічний експеримент підтверджує припущення про ефективність застосування пропонованої методики оцінювання навчальних досягнень учнів загальноосвітньої школи з фізичної географії в умовах переходу на 12-річний термін навчання.

Формувальний етап експерименту засвідчив функціональність розробленої моделі контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення фізичної географії.

Використання в навчальному процесі розробленої організаційно-методичної системи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів під час вивчення фізичної географії забезпечило статистично значущі кількісні зміни в основних структурних компонентах, що виявилось у позитивній динаміці загального рівня знань і вмінь учнів. Окрім кількісних показників, завершальний період формувального експерименту позначився помітним зростанням ряду якісних показників: зросла потреба у пізнавально-пошуковій діяльності; підвищився рівень засвоєння знань з фізичної географії; суттєвого рівня сформованості набули

вміння щодо самооцінки результатів навчальної діяльності; підвищився рівень сформованості соціальних, екологічних цінностей тощо.

Результати, одержані після завершення формувального етапу експерименту свідчать про ефективність упровадження структурно-функціональної моделі контролю та оцінювання навчальної діяльності учнів при вивченні фізичної географії.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення проблеми оцінювання знань та вмінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи, яке дозволило сформулювати такі висновки:

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури й впровадження європейських норм, стандартів у шкільну географічну практику засвідчує, що у вітчизняній педагогіці спектр поглядів на функції контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, їхню роль, місце в навчальному процесі є досить широким і суперечливим. На основі використання творчого доробку вітчизняних педагогів та власного досвіду знаходимо, що в сучасних умовах навчання фізичної географії, яке характеризується різноманітністю змісту, форм, вимог, технологій, особливої актуальності набуває питання контролю і оцінювання, яке б адекватно відображало різні складові освітньо-виховного процесу. Здійснено порівняльний психолого-методичний аналіз категорії “оцінювання знань”. Доведено, що навчання фізичної географії представляє собою процес управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, а система цілісного контролю та оцінювання – обов’язковим засобом одержання зворотної інформації (оцінювання здобутків учнів, одержаних в процесі навчання).

2. Педагогічний досвід учителів географії щодо використання сучасних засобів контролю і оцінювання навчальної роботи учнів при вивченні шкільного курсу фізичної географії розкриває можливості для здійснення заходів щодо: оновлення навчально-виховного процесу не лише за рахунок навчально-організаційних заходів, але й за самим змістом навчання (шляхом впровадження інноваційних навчальних технологій, ефективних форм і методів організації самостійної роботи підвищення якості навчання тощо); створення належних умов для переходу від системи масового навчання до індивідуально-групового навчання учнів, адже саме за таких умов створюються можливості для нарощування творчого потенціалу учнів на основі врахування їх індивідуальних особливостей і диференційованого підходу до кожного з них; змінюється саме традиційні методи особистої участі вчителя у виконанні різнопланових функцій діагностування навчального процесу; впровадження контролюючих методів, підвищення

ефективності, оперативності і уніфікованості процедури оцінювання.

3. У ході дослідження визначено: сутнісні характеристики засобів контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії, зокрема охарактеризовано основні форми тестових завдань у вітчизняній педагогіці і з'ясовано відмінності між ними; педагогічні умови ефективного використання засобів контролю і оцінювання учнів при вивченні фізичної географії.

4. Завдяки застосуванню системно-діяльнісного підходу у дослідженні розроблено й теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії; вона враховує сучасні тенденції щодо оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи. Основними компонентами моделі є структурні (цілемотиваційний, інформаційний, діяльнісний, емоційно-ціннісний, творчо-пошуковий) та функціональні (діагностико-корегуючий, розвивально-проективний, стимулюючо-спонукальний, організаторський, контрольно-оцінний). Модель передбачає створення інтегруючої системи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної географії.

5. Використовуючи сучасні підходи щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів у дисертації розроблено, експериментально перевірено і впроваджено у шкільну практику методику системно-цілісного оцінювання знань і вмінь учнів при вивченні фізичної географії. Аналіз результатів експериментального дослідження свідчить про ефективність розробленої методики системно-цілісного оцінювання знань і вмінь учнів при вивченні шкільних курсів з географічного напрямку. Результати формувального експерименту довели доцільність системно-цілісного підходу щодо встановлення рівня навчальних досягнень учнів. Виконане дослідження підтвердило висунуту гіпотезу про необхідність розробки методики системно-цілісного оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії.

6. Результати дослідження дозволяють сформулювати рекомендації щодо доцільності використання запропонованої методики контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні фізичної географії.

Виконане дослідження є певним кроком у вітчизняній педагогіці щодо розв'язання складної проблеми контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів за умов комплексного підходу. Подальшу її розробку доцільно проводити за такими напрямками: дослідження шляхів вирішення проблеми різнобічного оцінювання, обґрунтування педагогічних умов ефективного застосування інноваційних, зокрема сучасних інформаційних технологій у процесі контролю та оцінювання знань і вмінь учнів, розробки

методики вивчення підрахунків результатів тестування, аналіз інших форм контролю та оцінювання знань і вмінь учнів.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Яценко В.С. Система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів. Історичний аспект // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 6. – С. 31-33.

2. Яценко В.С. Державний стандарт: оцінювання навчальних досягнень учнів з географії // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 3-4. – С. 149-154.

3. Яценко В.С. Результативність оцінювання знань, умінь і навичок учнів з географії під час підготовки та проведення олімпіад // Географія та основи економіки в школі. – 2003. – № 4. – С. 41-42.

4. Яценко В.С. Оцінювання знань та вмінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи: результати констатуючого експерименту // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 60-63.

5. Яценко В.С. Особливості характеристик якісних знань учнів з фізичної географії // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – № 4. – С. 39-41.

6. Яценко В.С. Філософський аспект проблеми оцінювання у дидактиці // Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутніх вчителів: Матеріали звітної науково-практичної конференції 19-20 травня 2003 р. / Укл.: П.М. Дмитренко, Л.Л. Макаренко, І.О. Нікуліна. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – С. 266-270.

7. Яценко В.С. Навчальний контроль як умова успішної самореалізації творчого потенціалу школярів на заняттях географії // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Ред. рада: С.М. Сушко (голова), І.Г. Єрмаков, В.Б. Сизон та ін. – К.: “Лат і К”, 2003. – С. 92-93.

8. Яценко В.С. Оцінювання навчальних досягнень учнів у зарубіжній школі: теоретико-методологічний аспект // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць в 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії. – Т. 4. – 2004. – С. 72-74.

9. Яценко В.С. Оцінювання навчальної діяльності учнів 5-8 класів під час проходження літньої практики з географії // Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України / Ред. колегія: Мадзігон В.М. (гол. редактор) та ін. – К.: Пед. думка, 2004. – Ч. I. – С. 121-122.

10. Яценко В.С. Модель оцінювання знань і вмінь учнів з географії // Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України / Ред. колегія: Мадзігон В.М. (гол.

редактор) та ін. – К.: Пед. думка, 2005. – Ч. I. – С. 80-81.

11. Яценко В.С. Засади оцінювання з використанням комп'ютерних технологій на заняттях географії // Перспективні педагогічні технології в системі неперервної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-пошукової конференції. – К.: КиМУ, 2005. Частина I. – С. 546-557.

12. Яценко В.С. Виховання в учнів досвіду оцінювальної діяльності на заняттях географії // Особливості сучасного виховання учнівської молоді / Ред. рада: В.І. Сафіулін (голов. ред.) та ін. – К.: Вересень, 2006. – С. 54-59.

13. Яценко В.С. Реалізація проекту „Шкільна оцінка очима дітей” як метод розвитку самостійної пізнавальної діяльності школярів // Проектний підхід до компетентнісно спрямованої освіти: Наук.-метод. зб. / За наук. ред. І.Г. Єрмакова, В.В. Нечипоренко, В.І. Прокопенко. – Запоріжжя: ХНРЦ, 2006. – Т. 1. – С. 242-246.

14. Яценко В.С. Тести з географії: Для абітурієнтів педагогічних вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] = Module I. Фізична географія. Module II. Економічна і соціальна географія / Авт. – упоряд. В.С. Яценко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – Мова укр.

15. Яценко В.С. VI Всеукраїнська науково-практична конференція: Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи [Електронний ресурс] = Формування і оцінювання на заняттях географії ключових компетентностей учня / авт. В.С. Яценко, Ін-т педагогіки АПН України. – К.: ЦППО. – Відомості зібрані за листопад 2003 – грудень 2004; версія датов.: жовтень, 25, 2004. – Режим доступу: http://www.school.edu-ua.net/cgi-bin/cippe_conf/forum.pl?read=52, вільний. – Загол. з екрану. – Мова укр.

АНОТАЦІЇ

Яценко В.С. Оцінювання знань та вмінь учнів з фізичної географії основної загальноосвітньої школи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (географія). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008.

У дисертації досліджено проблему оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення фізичної географії основної загальноосвітньої школи.

Проаналізовано стан досліджуваної проблеми, зокрема, здійснено аналіз літературних джерел з проблеми контролю навчальних досягнень учнів з фізичної географії в основній загальноосвітній школі; удосконалено поділ методів контролю з географії та обґрунтовано методику їх застосування, експериментально перевірено ефективність розробленої

методики оцінювання; теоретично обґрунтовано методичні засади та розроблено модель оцінювання знань і вмінь учнів з фізичної географії.

Представлено методику використання методів, форм контролю, прийомів оцінювання й самоконтролю учнів у навчанні фізичної географії основної загальноосвітньої школи.

Ключові слова: контроль, методика, модель оцінювання знань з географії, перевірка, оцінка, самооцінка.

Яценко В.С. Оценивание знаний и умений учащихся по физической географии основной общеобразовательной школы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (география). – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

В диссертационной работе автор исследует проблему оценивания знаний и умений учащихся по физической географии в условиях перехода к 12-летней общеобразовательной школе.

В ходе исследования усовершенствовано классификацию методов контроля, а именно автор акцентировал внимание на контроле работы с книгой и Интернетом, обосновал методику их применения в процессе школьного обучения. Такой подход предусматривает систематизацию работы с учебником, географическими пособиями, справочниками, периодической печатью, использование Интернета с учебной целью.

В работе предложена структурно-функциональная модель контроля и оценивания учебных достижений учащихся, эффективность применения при изучении основ физической географии подтверждена результатами экспериментального исследования в педагогическом процессе.

Анализируя основные приемы и виды работ по оцениванию – тестирование, географические задания, теоретические вопросы, географическая номенклатура были сделаны выводы:

- результаты тестирования в контрольных классах для начального и среднего уровней учебных достижений учащихся преобладает над показателями экспериментальных классов в среднем на 9,35%. На достаточном и высоком уровнях прослеживается усвоение знаний в экспериментальных классах над контрольными от 8,2 до 15,3%. Эта закономерность прослеживается и на других видах оценивания (географических заданиях, теоретических вопросах и географической номенклатуре). В процессе работы учащиеся экспериментальных классов выполняли учебные задания более эффективно, потому, что целенаправленно обучались самоконтролю и овладевали методами

научного познания, правильно, логически воссоздавали учебный материал, осознанно использовали усвоенный материал в стандартных и нестандартных ситуациях;- при оценивании ответов на теоретические вопросы особенно выделяются результаты достаточного и высокого уровней учебных достижений в экспериментальных классах (39,2% и 26,7%) соответственно в контрольных классах (28,4% и 7,2%) на 10,8% и 19,5%. Это имеет особое значение в обучении физической географии. Теоретические вопросы нацеливают учащихся самостоятельно анализировать, оценивать, систематизировать, делать выводы;

- проверка географической номенклатуры в контрольных классах показала высокий процент (74,8%) среднего и достаточного уровней учебных достижений. Для экспериментальных классов он составляет 59,5%; высокий уровень учебных достижений учащихся экспериментальных классов 26,7%, что превышает показатель контрольных классов (10,7%) на 16 п.п.

Впервые комплексно проанализированы средства контроля и оценивания учебных достижений учащихся с физической географии. Разработано организационно-методическую систему и соответственно ей структурно-функциональную модель оценивания знаний учащихся с физической географии основной общеобразовательной школы. Усовершенствованно диагностический инструментарий контроля и оценивания, в тому числе, предложены варианты тестовых заданий, географических задач, вопросов с научных основ географии для учащихся общеобразовательных классов. Детализованны критерии и уровни организации самостоятельной работы учащихся в общеобразовательных учебных заведениях. Развитие следующих положений об индивидуального подхода до определения размера и качества выполнения, контроля домашних заданий, культуры межличностных отношений субъектов педагогического процессу в контексте оценивания учебных достижений учащихся.

Систематизированные результаты педагогического эксперимента по отдельным приемам и видам контрольных работ (тестирование, географические задания, теоретические вопросы, географическая номенклатура) подтвердили правомерность гипотезы исследования. Проанализированные результаты подтверждают эффективность разработанной методики оценивания знаний и умений школьников в процессе обучения географии основной общеобразовательной школы.

Материалы исследования могут быть использованы учителями географии общеобразовательных школ, преподавателями, методистами,

научными работниками, которые занимаются вопросами методики географии.

Ключевые слова: контроль, методика, модель оценивания знаний с географии, проверка, оценка, самооценка.

Yatsenko V.S. Grading knowledge and skills of pupils in physical geography of the basic secondary school. - Manuscript.

The dissertation is for the competition for the degree of candidate in pedagogical sciences in speciality 13.00.02 – theory and methods in teaching geography. – M. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2008.

The dissertation is dedicated to the investigation in the field of grading achievements of pupils in the process of studying physical geography in the basic secondary school.

The state of the problem under investigation is analyzed, besides, the analysis of the literary resources in the field of testing pupils' achievements is given; the division of methods in testing is improved, and the methods of their using are substantiated; the effectiveness of the elaborated grading methodology is practically tested; methodical bases are theoretically substantiated and the model of grading knowledge and skills of pupils in geography is elaborated.

The methodology of using the methods, test forms, grading models and self-control schemes of pupils of the basic secondary school is presented.

Key words: control, methods, model grading knowledge with geography, testing, mark, self-control.